

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Т. В. Гончарук-Чолач, В. Я. Томахів

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Навчальний посібник

Київ
Видавництво Ліра-К
2020

УДК 070:322 (075. 8)

Г65

*Рекомендовано до друку Вченою радою Тернопільського
національного економічного університету
(Протокол № 5 від 27 грудня 2019 року)*

Рецензенти:

Барановський Ф. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології, права та філософії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя;

Бармак М. В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Довгань А. О., доктор філософських наук, професор кафедри українознавства і філософії Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.

Г65 Гончарук-Чолач Т. В., Томахів В. Я.

Історія українських та зарубіжних політичних вчень: навч. посіб. / Т. В. Гончарук-Чолач, В. Я. Томахів. Київ: Видавництво Ліра-К. 2020. 228 с.

ISBN 978-617-7844-71-5

Навчальний посібник “Історія українських та зарубіжних політичних вчень” для закладів вищої освіти написано відповідно до нових вимог МОН України щодо викладу обов’язкового обсягу змісту матеріалу при підготовці бакалаврів спеціальності 052 “Політологія”. Навчальний посібник складається зі вступу, двох розділів, які повторюють змістові модулі навчальної дисципліни “Історія українських та зарубіжних політичних вчень”, переліку використаної та рекомендованої літератури. Його структура дозволила авторам детально розглянути різні аспекти історії українських та зарубіжних політичних вчень.

Посібник призначений для студентів закладів вищої освіти спеціальності 052 “Політологія”.

УДК 070:322 (075. 8)

ISBN 978-617-7844-71-5

© Гончарук-Чолач Т. В.,

Томахів В. Я., 2020

© Видавництво Ліра-К, 2020

ЗМІСТ

Передмова	4
Змістовий модуль 1. Зародження та особливості розвитку зарубіжних політичних вчень (<i>Томахів В. Я.</i>)	5
Тема 1. Предмет і методи історії української та зарубіжних політичних вчень. Політична думка Стародавнього Сходу	5
Тема 2. Політичні вчення епохи Античності	22
Тема 3. Політичні вчення доби Середньовіччя	43
Тема 4. Політичні вчення епохи Відродження та Реформації	61
Тема 5. Розвиток політичних вчень країн Західної Європи у XVI – XIX століття	76
Тема 6. Політичні теорії XIX ст. Виникнення та поширення соціалістичних політичних вчень	96
Тема 7. Провідні політичні доктрини сучасності (політичні концепції неолібералізму та неоконсерватизму)	122
Тема 8. Тоталітарні політичні доктрини XX ст.	136
Змістовий модуль 2. Зародження та розвиток українських політичних вчень (<i>Гончарук-Чолач Т. В.</i>)	157
Тема 9. Суспільно-політичні вчення епохи Середньовіччя на території України VI – першої половини XVII століття	157
Тема 10. Українські політичні вчення періоду визвольної війни та занепаду козацько-гетьманської держави (середина XVII – XVIII століття)	174
Тема 11. Розвиток українських політичних вчень періоду національного Відродження (перша половина XIX початок XX століть)	193
Тема 12. Особливості українських політичних вчень (XX – початку XXI століть)	211

ПЕРЕДМОВА

“Історія українських та зарубіжних політичних вчень” як наука і навчальна дисципліна займає особливе місце в системі гуманітарних наук. Завдяки їй вивченню студенти отримують найважливіші усталені знання про політичні ідеї, вчення та ідеології, їх виникнення, історичний розвиток та зв'язок з сучасною суспільно-політичною практикою. Це формує у майбутніх фахівців систему цілісних об'єктивних знань про політичні вчення та ідеології як ретроспективного, так і модерного характеру, що є актуальним і необхідним для кращого розуміння сучасного суспільно-політичного життя, зовнішньополітичних процесів.

Метою дисципліни “Історія української та зарубіжних політичних вчень” є формування у студентів ґрунтовного комплексу знань і цілісного уявлення про зародження і розвиток українських та зарубіжних політичних вчень як важливих складових частин духовної культури людства від найдавніших часів до сьогодення.

В основу посібника покладено сучасні підходи до сутності політичних вчень та ідеологій, які мали місце в історії людської цивілізації. Автори аналізують основні періоди історії українських та зарубіжних політичних вчень та знакові для них політичні ідеї, ідеології, постаті політичних мислителів. Сюди входять оформлені, систематизовані політичні погляди та ідеї, які в сучасній політичній науці визначаються через поняття “політичні вчення” (доктрини) та “політичні ідеології”.

З метою активізації самостійної роботи, значне місце в структурі посібника займають навчально-методичні матеріали – плани семінарських занять, проблемні питання для самоконтролю, рекомендована література, що в цілому відповідає вимогам кредитно-модульної системи навчання.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ЗАРОДЖЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗАРУБІЖНИХ ПОЛІТИЧНИХ ВЧЕНЬ

Тема 1. Предмет, завдання курсу “Історія політичних вчень”. Політичні вчення Стародавнього Сходу

План

- 1. Історія політичних вчень як навчальна дисципліна. Сутність та класифікація політичних доктрин.*
- 2. Загальна характеристика політичних вчень Стародавнього Сходу.*
- 3. Політичні вчення Давнього Єгипту та ранніх держав Межиріччя.*
- 4. Політичні вчення Стародавньої Індії та Китаю.*

1. Історія політичних вчень як наука та навчальна дисципліна. Сутність та класифікація політичних доктрин

Історія політичних вчень – наука яка вивчає сутність, виникнення і розвиток політичних вчень, теорій, концепцій та ідей. Предметом історії політичних вчень є історія виникнення і розвитку політичних поглядів, ідей, теорій та доктрин щодо походження, ролі, значення та ідеальної форми держави і політичної системи суспільства та пов’язаних з цим явищ: політичної влади, політики, політичних інститутів. Історія політичних вчень досліджує політичні погляди, ідеї, ідеології, доктрини (вчення) як окремих мислителів, так і основних політико-ідеологічних доктрин сучасності та минулого щодо проблем політики, політичної влади, держави та їхніх відповідних інститутів.

Предмет історії політичних вчень як науки включає не тільки самі політичні вчення, – а й закономірності їх виникнення та розвитку. По-перше, закономірністю розвитку історії політичних вчень є її зв’язок із боротьбою різних класів та соціальних груп, інтереси яких виражені в політичних вченнях. Наприклад, в політичній історії були часи боротьби політичних ідеологій аристократії і демосу (плебсу) в античному світі, чи політичних

ідеологій лібералізму та консерватизму на поч. ХІХ ст. По-друге, закономірністю історії політичних вчень є те, що будь-яке політичне вчення та ідеологія виникає і формується з урахуванням сучасних їм політичної дійсності та політичних проблем, характерних для даної епохи, що адекватно і відображається у відповідній теоретичній конструкції. До прикладу, в епоху Середньовіччя, політичною проблемою було співвідношення релігійної і світської влади, що і відобразилося у відповідних політичних вченнях. По-третє, закономірністю є те, що кожне політичне вчення виникає на основі чи з врахуванням попередніх ідей та поглядів, які трансформуються у відповідності до сучасних йому політичних реалій, як це було, наприклад з виникненням тоталітарних політичних ідеологій. І, по-четверте, закономірністю розвитку політичних вчень є взаємодія політичних ідеологій протилежних класів чи соціальних груп. Та чи інша соціальна спільнота прагне заперечити антагоністичну їй ідеологію і обґрунтувати свою як єдино правильну, повернути до неї увагу та завоювати собі прихильників. В ході такої боротьби та процесу, що є важливим стимулом розвитку самих політичних доктрин, можуть і народжуються нові ідеї та погляди, (як це було, наприклад з історією консерватизму та його трансформацією в неоконсерватизм.)

В розвитку історії політичних вчень можна виділити такі основні періоди як стародавній, середньовічний, новий та новітній.

Перші уявлення про державу, владу, політику з'являються ще у ІV тис. до н. е. Політичні вчення були частиною релігійних, етично-філософських поглядів. Їх основними проблемами були – божественний характер влади, ідеальний державний устрій, справедливість. Вони перебували під впливом релігійних вірувань, традицій та звичаїв. Формою пізнання держави, влади та політики у цей період, в основному, виступає релігійно-міфологічна форма пізнання. Проте, в античній Греції та Римі відбулась певна раціоналізація політичних ідей завдяки працям Платона, Аристотеля, Полібія, Цицерона та ін., в яких політичні уявлення набули форми теорій. Раціоналізм властивий також політичним вченням Стародавнього Сходу – Індії та Китаю. Для стародавнього періоду було характерним те, що в політичних вченнях не розрізнялися поняття держава і суспільство, право і мораль.

Для Середньовіччя характерним стало поєднання держави і церкви, тому політичні вчення базувалися, в основному, на релігійних засадах і канонах.

Новий і новітній періоди характеризуються боротьбою людини за свою свободу, духовні, політичні, соціально-економічні права, що відобразилося у відповідних політичних вченнях лібералізму, консерватизму та раннього соціалізму. В цей період також, Н. Макіавеллі, Ж. Боден, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Л. Монтеск'є заклали основи сучасної політичної науки, виокремили її предмет, методи та закономірності. Новітній час характерний появою соціалістичних, комуністичних націоналістичних, тоталітарних політичних вчень та ідеологій.

Вивчення історії політичних вчень вимагає визначити сутність поняття “політична ідеологія”. Ідеологія (від гр. “idea” – поняття і “logos” – учення) – це система концептуально оформлених уявлень, ідей і поглядів на політичне життя, яка відображає інтереси, світогляд, ідеали, умонастрої людей, класів, націй, політичних партій, громадських рухів та інших суб’єктів політики. Вперше поняття “ідеологія” ввів у науковий обіг французький філософ Антуан де Трасі у XVIII ст. для позначення того, що він назвав “наукою про ідеї” у своїй праці “Елементи ідеології”. В загальну політичну лексику це слово ввійшло після того, як Наполеон Бонапарт зневажливо назвав “ідеологами” філософів, які виступали проти його цезаристських претензій.

Ідеологію можна розглядати як форму суспільної свідомості і як явище культури. Як елемент культури ідеологія є продуктом соціально-політичної діяльності людей, їх духовного виробництва. Однак вона, на відміну від інших елементів культури, – результат діяльності певних верств – ідеологів, політиків, учених. Народні маси, соціальні спільноти не беруть безпосередньої участі у створенні ідеології, проте їхні інтереси, уявлення про суспільно-політичне життя є поживним ґрунтом для її формування. Головний сенс ідеології – соціальний ідеал, який є логічним образом бажаного суспільного устрою. Ідеологія складається з політичних теорій та ідей, суспільно-політичних ідеалів, цінностей, концепцій політичного розвитку і політичних програм, політичних символів тощо.

Ідеологія тісно взаємопов’язана з політикою. Вона наділяє її системою ідеалів і цінностей, сприяє вибору мети і добираються

засоби для її досягнення, мобілізуються соціальні маси для підтримки цієї мети та участі в її реалізації.

2. Загальна характеристика політичних вчень Стародавнього Сходу

Найдавніші політичні вчення, перші змістовні ідеї про різні форми організованого державного існування і розвитку суспільства, з'явилися у країнах Стародавнього Сходу. Вони виникли набагато віків раніше як державні утворення в античній Греції. Це були держави т. зв. річкових цивілізацій – Шумеру, Єгипту, Вавилону, Індії, Китаю та інші (Основи політичної науки: Курс лекцій за ред. Б. Кухти. Ч. 1.: З історії політичної думки: від стародавності до наших днів/ Б. Кухта, А. Романюк, М. Поліщук, Л. Старецька. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Львів: Кальварія, 1997). Природні стихії (наприклад, часті повені на їхніх територіях) несли за собою смерть, руйнації, що породжувало почуття безсилля і безпорадності, страху та покірності. Перед могутніми природними силами самотня людина шукала порятунку в суспільній групі, общині, що зумовило виникнення першої примітивної громадської організації – общинної, котра стала пізніше основою для виникнення перших форм державності. Важливими факторами, що вплинули на цей процес були також технологічні зміни – виникнення гончарства, ткацького верстата, плуга, виготовлення металевих знарядь праці, поява писемності та ранніх національних релігій. Писемність давала можливість фіксувати інформацію та передавати її на відстані. Утворилася нова соціальна організація – держава з новою владною структурою – царською владою, яка міфологізувалася, освячувалась релігією. Державна влада прийшла на зміну владі сільських общин. Функції общини (щодо землі, розподілу благ і т. д.) переміщуються і зосереджуються у руках правителя – виникає державно-адміністративний апарат. Царів, жерців, суддів та інших представників влади розглядали як намісників богів на Землі, наділяючи їх священними рисами. З іншого боку, таким же священним було і ставлення людей до законів – вони вважали, що

закони побудовані не на земній основі, а сягають своїми коріннями в небесний космічний устрій. Звідти вони повністю були передані верховному правителю держави (фараону, царю, деспоту і т. д.), який і доручив своєму апарату чиновників здійснювати ці закони на території держави. Таким чином, джерела влади і державної могутності в країнах Сходу, уявлялися надприродними, божественними, недосяжними для розуміння простої людини. Вся влада належала володарю, її головною ознакою було придушення всіх і кожного задля інтересів правителя як намісника богів. Закони строго регламентували всі сторони життя та поведінки підданих. Особа правителя обожнювалась, так як, вважалося, що через нього, общини одержували милість від богів, і це надавало йому абсолютну владу над підлеглими. В суспільній свідомості утверджувалися уявлення про володаря як про батька, покликаного вершити справедливість та милість в общині. Правителі повинні були бути не лише сильними, а й авторитетними, а авторитет же, насамперед, спирався на утвердження думки про надприродне походження як самої організації, так і її правителів. Таким чином, на рубежі IV-III тисячоліть до н. ери в долинах гігантських рік утворилися суспільні об'єднання нового типу – цивілізації. Разом з їхнім становленням виникають і перші спроби осмислення суспільних явищ та процесів. Воно базувалося на основі релігійно-міфологічного світогляду, первісних уявлень про суспільні відносини, закон і порядок, переказів про надприродне походження державної влади та легенд про божественну природу земних порядків. Релігійно-міфологічний характер вчень проявлявся у тому, що:

1) земні порядки вважали частиною загальносвітових, космічних порядків, які санкціоновані Божою волею, а відтак є незмінними і справедливими;

2) політичні вчення ще не відокремлені від міфів, релігійних вірувань, моральних заборон і повчань, а божественне джерело існуючих порядків – основна тема стародавніх міфів;

3) вчення про божественне походження державної влади і земного порядку виступало безальтернативною панівною доктриною;

Отож, головною характерною рисою суспільного мислення ранніх цивілізацій Стародавнього Сходу став теократизм (від грецьких *theos* – Бог і *kratos* – влада). Правителі прирівнювались до богів, а виконання ними своїх функціональних обов'язків вважалося священною справою. Для сакралізації самої організації та діяльності правителів сформувалася окрема соціальна верства – жерці. Іншою характерною рисою суспільного мислення та поведінки в країнах Стародавнього Сходу став особливий характер політичної влади – деспотичний (від грецького *despoteia* – необмежена влада). Божественність влади не допускала жодних проявів бунту і незадоволення. Деспотизм зумовлювався ізольованістю стійкої сільської общини в умовах річкових цивілізацій і потребою організованого проведення захисних та іригаційних заходів, врегулювання постачання сільського господарства водою. Характерною рисою було і те, що політичні доктрини Стародавнього Сходу мали тільки практичний, а не теоретичний зміст. Це проявлялося у формах конкретних порад правителям щодо питань мистецтва управління, механізму функціонування влади та методів її реалізації. Державна влада ототожнювалася з владою правителя, який вважався уособленням держави та центром всього державного життя. Це виражено також через персоніфікацію державної влади, ідентифікацію держави з правителем

Матеріальною базою влади в державах Стародавнього Сходу були публічні роботи, керовані і плановані центром. Тому держава мала величезні землеволодіння, багато рабів і могла керувати ними безконтрольно, що породжувало свавілля, абсолютну владу. В деспотіях не було місця для бажань і волі індивідуума, вільним був лише сам суб'єкт влади, всі інші безперечно підкорялися йому, більшість була рівною у страху. Звичайно, кожна річкова цивілізація мала свої особливості реалізації державної влади, але визначальними її засадами виступали насильство, страх, покарання. Розглянемо основні політичні вчення країн Стародавнього Сходу.